

Мойсієнко А. К.

СЛОВО В АПЕРЦЕПЦІЙНІЙ СИСТЕМІ ПОЕТИЧНОГО
ТЕКСТУ. ДЕКОДУВАННЯ ШЕВЧЕНКОВОГО ВІРША :
Монографія

К. : Сталь, 2006.— 304 с.

Художній текст у своєму існуванні залежний як від свого творця, так і від свого читача. Це стосується й найавторитетніших, класичних текстів, бо лише це й забезпечує їхнє повноцінне, живе існування. Як зауважив Т. Гауке, «Расіна самого по собі немає. Реально існують лише різні його прочитання, і інакше, ніж поза цими прочитаннями, Расін не існує»¹. Процес цього сприйняття супроводжується явищем, що його А. О. Білецький називав семантичним резонансом. Будучи сприйнятим різними реципієнтами, художнє повідомлення резонує щоразу по-різному, і характер цього резонансу залежить як від тексту, так і від конкретного реципієнта. Таким чином, читач виступає не лише як суто пасивний сприймач, але й чимось на зразок (щоразу іншого) співавтора тексту; саме це дає фахівцям підстави говорити, що не лише читач читає текст, а й текст «читає» читача.

З іншого боку, цей резонанс може бути як безпосередньо читацьким, так і науково-рефлексивним. Особливістю останнього є те, що він, реалізуючись у формі наукового чи літературно-критичного твору й у свою чергу виступаючи як об'єкт рецелції, може або безнадійно програвати у зіставленні з інтерпретованим ним твором, або, навпаки, викликати до нього цікавість, розкриваючи нове й несподіване й спонукаючи перечитати, здавалося б, давно знайомий текст. Саме такими інтригуюче цікавими були праці Ю. М. Лотмана, такими є праці сучасних дослідників, присвячені українським класикам², і такою є й рецензована праця.

Завдання, що їх А. К. Мойсієнко поставив перед своєю монографією, полягають наперед: 1) у обґрунтуванні теорії витлу-

мачення поетичного тексту як аперцепційної системи, а поетичного слова як свого свого досвіду; 2) у показі механізму декодування аперцепційної схеми на різних рівнях організації поетичного тексту; 3) у висвітленні основних засобів, завдяки яким поетичний ідіолект утілює в собі антропоморфізовану картину світу; 4) у визначенні ролі так званого вертикального історико-філологічного контексту в сприйнятті поетичного тексту (с. 8). Ці завдання розв'язуються у трьох розділах праці: «1. Текст як аперцепційна система»; «2. Образне слово в аперцепційній системі поетичного тексту»; «3. Аперцепційний аспект мовної картини світу поетичного ідіолекту». Таким чином, у своєму аналізі автор монографії сполучає власне текстуальний та когнітивно-лінгвістичний підходи, а ключовим у категоріальному апараті його дослідження є поняття аперцепційної системи, що маніфестується при декодуванні художнього тексту і становить систему відношень багаторівневих факторів, які перебувають у корелятивному зв'язку «першочергово освоєне в контексті — сприйняте на основі попереднього», де попереднє стає певним досвідом реципієнта стосовно другого (с. 16).

Фактологічним тлом дослідження цієї теоретичної проблематики є поезія Т. Шевченка. Вибір такого об'єкта видається важливим з огляду на дві обставини. По-перше, звернення до текстів великого Кобзаря з метою їхнього нового наукового прочитання зумовлене самою логікою розвитку лінгвістики й, ширше, філології, появою нових теоретичних концепцій і методів аналізу поетичної мови. По-друге, виділення в зазначеному об'єкті такого конкретного аспекту теоретичного висвітлення, яким є аперцепційна система поетичного тексту, набуває особливого значення внаслідок того, що збільшується віддаленість від часу створення Шевченкових віршів. «Безпосереднє» сприйняття цих творів утрачається, а це ставить рецелцію (причому як наукову, так і читацьку) творчості Кобзаря в істотно інший контекст, і ось ця зміна перспективи декодування Шевченкової поезії природним чином вимагає спеціальної наукової уваги й осмислення.

У першому розділі автор аналізує низку теоретичних проблем, пов'язаних із розумін-

¹ Hawkes T. Structuralism and semiotics.— London, 1989.— P. 157.

² Див., напр.: Лотман Ю. М. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин». Комментарий.— Ленинград, 1980.— 416 с.; Івакін Ю. О. Нотатки шевченкознавця : Літературно-критичні нариси.— К., 1986.— 311 с.; Слухай (Молотасва) Н. В. Художественный мир в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко.— К., 1995.— 486 с.; Слухай Н. В., Мосенкіс Ю. Л. Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка.— К., 2006.— 165 с.; Грабович Г. Гоголь і міф України // Сучасність.— 1994.— № 9.— С. 77–95; № 10.— С. 137–150.

ням поетичного тексту як аперцепційної системи і поетичного слова як специфічної пам'яті. Тут же дослідник розглядає аперцепційну роль таких складників організації поетичного висловлення, як заголовне слово (рядок) і повторюваність слова; крім того, у цьому ж розділі висвітлюється функція фонетичного компонента у сприйнятті вірша. Тут заслуговує на особливу увагу виділення А. К. Мойсієнком, поряд із лексичним, також і лексико-морфологічного повтору, тобто такого, при якому повторення охоплює однокореневі слова й форми. Методологічне значення такого підходу полягає в тому, що в ньому аперцепційним чинником фактично виступає таке парадигматичне об'єднання генетично спорідненої лексики, яким є дериваційне гніздо³, що у випадку лексико-морфологічного повтору з властивою йому іконічною структурованістю і цілісною смисловою динамікою проектується на площину текстуальної організації вірша.

У другому розділі А. К. Мойсієнко простежує роль образного слова в аперцепційній структурі поетичного тексту за такими рубриками, як епітет, порівняння, метафора, перифраза і символ. Тут, а також і деінде у праці варто відзначити те, що, експлікуючи зміст, породжуваний за допомогою цих та інших засобів образно-поетичної мови, автор не прагне надати цій експлікації «остаточної» вичерпності. І справді, подібна вичерпність суперечила б і засадничому характерові художнього знака, який не припускає точного й однозначного переказу його змісту «іншими словами» (пор. також думки О. Блока про те, що символ у своїй кінцевій глибині має залишатися нез'ясовним), і природі художньої семантики з такими властивими їй рисами, як варіативність, багатоплановість, розмитість логічних меж, чутливість до контексту сприйняття, сигніфікативна й денотативна рухливість.

Третій розділ складається з двох частин. У першій із них йдеться про антропоморфізм слова в поетичному контексті. Автор виділяє антропоморфізацію на основі динамічних і статичних ознак, маніфестованих відповідно дієсловом і прикметником; іншими засобами «оллюдення» об'єктів і явищ художнього світу в праці виступають звертання й прикладкові звороти, а також зіставно-порівняльні конструкції, транспозиція «частина» — «ціле» і, нарешті, антропоморфізація аб-

страктних понять. У цьому ж контексті автор умістив підрозділ, спеціально присвячений поняттю волі (свободи) як концептові Шевченкового ідіолекту, що узагальнено може бути витлумаченим як світ. Здійснюючи цю інтерпретацію, автор на численних доказових прикладах демонструє, як цей концепт, соціально-етичний за своїм змістом, виконуючи художньо-модельну функцію, розгортається у віршах Кобзаря за різними іншими змістовими параметрами структурування його поетичного світу.

Розглядаючи у другій половині третього розділу поетичне слово Шевченка в аспекті вертикального контексту аперцепційної системи художньої картини світу, автор цілком обґрунтовано не випускає з уваги ту істотну обставину, якою є власне мовний складник цього контексту, що присутній у ньому і в тому разі, коли він, скажімо, як топонім чи антропонім, є засобом вираження певної культурно-історичної реалії, і тоді, коли він, наприклад, у разі інтертекстуального зв'язку з прецедентними фольклорними чи літературними творами сам становить культурно-історичну реалію (пор. такі значення, як *Ліванова* чи *Кармілова* у словосполученнях *честь Кармілова й слава Ліванова* із вірша «Сая, глава 35 (подражаніє)»), що, відсилаючи до певних географічних об'єктів, водночас відтворюють відповідні фрагменти відповідного тексту цього пророка). При цьому тут можлива взаємодія між фольклорними та іншими текстуальними ремінісценціями й алюзіями, і А. К. Мойсієнко враховує цю можливість, наприклад, тоді, коли говорить, що символічний образ «зоря правди й любові» у Шевченка (*Тойді вже сходила зоря над Віфлєсом. Правди слово, Святої правди і любові Зоря всесвітня зійшла!*), безсумнівно, постає на народнопоетичній аперцепційній основі (с. 241). Взаємодію довкола- та внутрішньомовних чинників в аперцепційних властивостях добре ілюструє вдале витлумачення автором Шевченкової видозміни прізвища князя М. Долгорукого на *Довгорукий*: «такий, що з загребущими руками» (с. 208).

Характеризуючи рецензовану книгу в цілому, можемо зазначити, що здійснене А. К. Мойсієнком дослідження переконливо засвідчило, з одного боку, складність аперцепційної системи поетичного твору, багатшаровість і різноплановість її структурної організації; з другого боку, воно показало, що, виступаючи в такому тотально організованому утворенні, яким є поетичний і взагалі мистецький твір, його аперцепційність також є власне системною. Цей висновок має не лише теоретичне, а й методологічне значення для студій у галузі художньої мови, зокрема для комунікаційної теорії літературного твору, відтак і для актуальних для ни-

³ Оригінальним випадком художнього використання відповідних метамовних лінгвістичних категорій як власне поетичної моделі є твір Юліана Тувіма «Зелень. Словотворча поема»; див. про цей твір: *Самойленко О. В.* Поет як етимолог: історико-етимологічне гніздо з індоєвропейським коренем *gheld- / ghold- і його реалізація у словотворчій поемі Ю. Тувіма «Зелень». Бакалаврська праця.— К., 2006.— 95 с.

нішнього часу розвідок, присвячених вивченню фактора адресата у виникненні й функціонуванні художнього тексту (очевидно, що не останню роль у достовірності отриманих автором результатів відіграло й те, що він є не лише філологом-лінгвістом, а й поетом, і, отже, із власного творчого досвіду знає, що саме є запорукою успіху створення аперцепційно адекватного художнього тексту). Зокрема, спостереження й висновки дослідника мають непересічне значення для вивчення питань про співвідношення експліцитного й імпліцитного в художній семантиці, про функції продуцента й сприймача у формуванні структури художнього тексту й репрезентованого ним інтенціонального світу, а також у визначенні змісту художнього знака, про роль того, що залишається поза рамками віршового висловлення, у контексті різних поетик і стилів тощо. Не менше значення матеріали монографії мають і для ког-

нітивної поетики, етносемантики та інших наук лінгвістичного і, ширше, філологічного циклу, а також, природно, і для шевченкознавства. Монографія вдало поєднує аналітичну проникливість й об'єктивність науково-дослідницького підходу з глибокою пошаною та любов'ю до творів великого українського поета. Виклад у ній не простий, проте логічно послідовний (але водночас без того, що О. Ф. Лосев називав «напруженим логізуванням») та прозорий, а теоретичні положення ілюструються добре підібраним ілюстративним матеріалом. Монографія А. К. Мойсієнка, на нашу думку, буде цікавою не лише для тих, хто фахово займається філологією взагалі й вивченням творчості Т. Шевченка зокрема, а й усім, хто цю творчість любить і постійно до неї звертається.

С. С. ЄРМОЛЕНКО

Тищенко К. М.

МОВНІ КОНТАКТИ: СВІДКИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНЦІВ

К. : Аквілон-плюс, 2006.— 416 с.

Шукаючи джерела української лексики, дослідники етимологізують її перш за все на слов'янському ґрунті. Такий підхід цілком виправданий, але його абсолютизація часом може призвести до народної етимології. У такому разі фахівець уподібнюється до наших предків, які, щоб краще запам'ятати й передати наступним поколінням географічні назви, пристосовували їх до відомих собі слів. Тим часом не варто забувати, що жоден із народів Європи не «сидить» на своїх землях споконвічно і що жодна з індоевропейських мов не сформувалася безпосередньо з діалектів прамови. На теренах сучасної України протягом тисячоліть побувало чимало народів, з якими праукраїнці мали інтенсивні й небезплідні контакти. Не випадково походження цілої низки слів навіть за великого бажання не можна пояснити на ґрунті мовному ґрунті. Тим-то сучасні етимологи вже не зводять так беззастережно «темні» загальні й особливо власні назви до праслов'янських коренів, а намагаються натомість ураховувати можливі сліди субстратних впливів.

Саме з такою методологічною настановою написано рецензовану працю. Її мета — пролити світло на найдавніші джерела ук-

раїнської мови, простежити становлення українців на тлі етномовних контактів ще від індоевропейських часів. Через давно засвоєні «чужі» елементи сучасних слов'янських мов автор намагається проникнути у віддалені часи формування праслов'янської мови: «ті запозичення з “чужих” мов сусідів насправді є свідками їхніх контактів з предками теперішніх слов'ян,— і тим самим стають для нас орієнтирами у п'ятьмах минулого» (с. 405). Попри те, що на сьогодні роль субстратів у формуванні специфіки слов'янських мов вивчена ще дуже мало, К. Тищенку вдалося зібрати й узагальнити дотеперішні дослідження авторитетних учених, зокрема О. Трубочова, О. Стрижака, В. Мартинова, В. Абасва, В. Седова, Л. Беднарчука, Г. Шустера-Шевця та ін. Органічною часткою до цього зводу увійшли і його власні мовно-історичні розвідки.

Структура праці впливає зі змісту й відбиває історію давніх контактів української мови. У цій історії автор виділив 13 джерел (пластів) запозичень: італійсько-романські, балтійські, угрофінські, пелазго-кавказькі, балканські, іранські, слов'янські, кельтські, грецькі, германські, монгольські, тюркські й екзотичні. Але оскільки ці джерела давали